

zaboravio važnost dubrovačkih pomoraca i brodova, koji su, kako ističe, plovili poput Đenovežana i Mlečana sve do obala Engleske i Flandrije. Jedan od uzroka slabljenju sveukupnog mediteranskog pomorstva, pa tako i dubrovačkog, vidi Braudel u 16. i 17. st. u nestanku šuma bez kojih je bila nezamisliva brodogradnja. Sredozemni pomorci otada su nabavljali brodove dobrim dijelom u Nizozemskoj.

Braudelova su omiljena tema pojave duga trajanja, a Mediteran ih pruža u izobilju. Lucidnost kojom ih ovaj majstor uočava ipak uvijek iznova zadivljuje. Braudel inzistira na podijeljenosti mediteranskog svijeta na dva osnovna dijela: sjevernomediteranski s jedne strane i jugoistočni s druge. Ovu potonju cjelinu definirali su svojom civilizacijom još Feničani, stvarajući svojim kolonijama osnovicu za sve daljnje posebnosti Levanta i sjeverne Afrike u okviru Sredozemlja -- zbog toga ne smatra Braudel slučajnim ni održavanje islama upravo na tom istom prostranstvu. Na sjeveru pak granicu je činio limes Rimskog Carstva, pa i u tom slučaju autor vidi dublje korijene podjeli na protestantski i katolički svijet duž iste carske granice.

Od kraja 16. st. započelo je propadanje Mediterana. Sjevernjaci su oteli njegovim stanovnicima trgovinu, onu koja je još preostala nakon skretanja trgovačkih putova prema Atlantiku. Otada pa sve do danas, misli Braudel, Mediteran nije vraćen Mediterancima. Čak i otvaranje Sueskog kanala, zamišljeno da oživi Sredozemlje, bilo je samo još jedan dobitak britanskog imperijalizma.

Za razliku od Braudela, Aymard ističe da je za jedinstvenost mediteranskog svijeta od veće važnosti mreža gradskih naselja nego klima i geološke osobine. Grad nije proistekao iz okoline, nego okolina iz grada, jer je organizirana tako da zadovolji njegove zahtjeve, a kolonisti nastoje u novim zemljama uvijek ponovno uspostaviti već poznati i provjereni model grada i njegova društva. Posebnost je Mediterana, misli Aymard, da čovjek osjeća potrebu za životom u gradu. Čak i tisuću siromašnih dostaje na njegovim obalama za stvaranje grada -- drugdje bi i dvostruko veći broj tvorilo tek selo. Takvim bi se uopćavanjima mogla, svakako, uputiti poneka primjedba, ali to ne bi oduzelo ništa šarmu teksta koji otkriva bit sredozemnog svijeta.

Aymard se obraća i našim krajevima, podjednako ruralnim, kada za svjedoka zaziva opata Fortisa, kao i urbanim, kada dubrovački Stradun uspoređuje s najvećim i najljepšim trgovima Mediterana.

Zaključujući knjigu, DUBY raspravlja o privlačnoj snazi Mediterana, duhovito ističući da današnje mase turista, hrleći na obale u želji da provedu makar i jedan dan na ulicama Zadra, Alicantea ili Džerbe, nisu drugo do nastavak onog istog migracijskog vala što je, privučen zamamljivošću Sredozemlja, srušio Rimsko Carstvo. Magnetizam Sredozemlja nije prestao djelovati ni u doba stagnacije i propadanja, a to zato što ono privlačno u moru i njegovim obalama nisu bila bogatstva, nego njegov dionizijski značaj, njegovi mitovi i svetkovine. Mediteran kao svijet siromašnih.

Neven Budak

GLIGOR STANOJEVIĆ: DALMATINSKE KRAJINE U XVIII VIJEKU,
Beograd—Zagreb 1987, 172 stranice

Crnogorski historičar Gligor Stanojević objavio je 1987. u izdanju Istorijskog instituta iz Beograda i »Prosvjete« iz Zagreba knjigu »Dalmatinske krajine u XVIII vijeku«. U ovoj monografiji autor je pokušao dati sliku dalmatinskog društva u XVIII. stoljeću služeći se dosad objavljenom literaturom, a dijelom i izvornom građom, uglavnom onom iz historijskog arhiva u Zadru i venecijanskih arhiva. Na kraju knjige autor je u prilogu objavio i nekoliko dokumenata u originalu ili u prijevodu, među kojima i poznati agrarni zakon providura Grimania iz 1756.

Sam tekst podijeljen je na devet poglavlja. U prvom poglavlju (str. 5—28), pod nazivom »Slika Dalmacije u XVIII vijeku«, autor daje generalni okvir za daljnju razradu teme. Po autoru, glavne privredne grane u Dalmaciji u XVIII. stoljeću su poljoprivreda, i posebno stočarstvo. Agrarno pitanje i problem ljetne ispaše stoke bit će tijekom cijelog XVIII. stoljeća glavni problem većeg dijela seoskog stanovništva. Nažalost, autor u ovom poglavlju nije izbjegao neke nepreciznosti. To se ponajprije odnosi na definiciju prostora Dalmacije, koji se na jednome mjestu definira kao prostor od Kvarnera do Paštrovića, zatim imamo navedenu podjelu, prema Grgi Novaku, na obalu, otoke i Zagoru, što se i više puta ponavlja, a onda se autor do kraja poglavlja uglavnom bavi zagorskim dijelom Dalmacije, bez nekog posebnog obrazloženja. Govoreći o etničkoj strukturi stanovništva Dalmacije, Stanojević je ponovno neprecizan. Daje naglasak, bez obrazloženja, na pravoslavno pučanstvo, a katoličko gotovo potpuno ispušta iz vida. Može se dobiti pogrešan dojam, na osnovi nekoliko istrgnutih citata iz izvora, da pravoslavno pučanstvo brojčano dominira. Odmah zatim autor govori o popisima stanovništva, iz kojih se vidi sasvim nešto drugo, ali autor ovdje ne nalazi za potrebno objasniti ovu vidljivu proturječnost. Autor daje vrlo sugestivni opis svakodnevnog života i nekih osobina mentaliteta dalmatinskoga zagorskog stanovništva — Morlaka. Donosi zanimljive ilustracije o odnosu običajnog i službenog prava, o problemu krvne osvetе... Međutim, osim oznake da je riječ o stanovništvu zaleđa, autor ne donosi ništa detaljnije o Morlacima. Ostaju otvorena pitanja o njihovom podrijetlu, etničkom i vjerskom sastavu, da li imenica »Morlak« ima značenje u etničkom ili vjerskom smislu, da li ona označava pravni status i kakav je on itd. Niz otvorenih pitanja ostaje bez odgovora. Vidi se da autor dobro poznaje ovu problematiku, kao i literaturu i izvore, pa ove i prije navedene zamjerke time samo dobivaju na težini.

U drugom poglavlju (str. 28—34), pod nazivom »Organizacija krajine«, autor opisuje administrativnu organizaciju dalmatinskih krajina, povlastice koje uživaju pojedini nosioci vlasti, mjesta ili oblasti, obveze koje su dužni državi itd. Tri bitne i temeljne autorove tvrdnje u ovom poglavlju su: 1) u osnovi mletačkih krajina su tri izvora društvenih i pravnih odnosa, koji se nikada nisu slili u jednu cjelinu: turski, mletački i patrijarhalno-samoupravni, 2) u tom društvu gdje se čovjek vrednuje po podrijetlu i položaju, o tome ovisi i njegov društveni položaj i 3) Dalmatinska krajina je bila organizirana na vojnom načelu. I ovdje se autoru potkrala jedna nepreciznost. Na samom početku poglavlja nije precizno definirao koje su to krajine u Dalmaciji, gdje su im središta, koji prostor točno obuhvaćaju, nije istaknuo da samo zadarsko otočje ulazi u sastav jedne od krajina. Autor će na momente u knjizi, poglavito u poglavlju o društvenoj strukturi govoriti o otocima, otočkoj privredi, a što uglavnom ne spada u temu ove knjige.

U trećem poglavlju (str. 34—45), pod nazivom »Poljoprivreda«, sažeto je opisano stanje u dalmatinskoj poljoprivredi u XVIII. stoljeću. U Dalmaciji nema dovoljno obradive zemlje, uvjeti za poljoprivredu su nepovoljni. Glad je trajno prisutna. Pravna sloboda u takvim uvjetima nije mnogo značila seljaku. Vrlo je veliko značenje obitelji u tom patrijarhalnom svijetu. Svaka obitelj je, na neki način, svijet za sebe. U Dalmaciji u XVIII. stoljeću ponovno jačaju feudi i naturalna renta, što po autoru vraća Dalmaciju u rani srednji vijek. Ovdje treba napomenuti da je riječ o dalmatinskim komunalnim društvima i njihovoj društvenoj strukturi s tisućljetnim razvojem, vrlo specifičnim, pa bi ova zvučna tvrdnja mogla više vrijediti u metaforičkom smislu nego doslovno. Tijekom XVIII. stoljeća mletačke vlasti su pokušavale privoljeti ili prisiliti seljake na bolju i intenzivniju poljoprivrednu proizvodnju, na uzgoj voća i sl., ali nisu postigle značajnije rezultate. U gradu tada živi oko 10 % dalmatinskog pučanstva, nema industrije, malo je razvijenih zanata, najviše u Splitu. Zaostalost gradova je po autoru glavna zapreka da postanu predvodnici u razvoju Dalmacije.

U četvrtom poglavlju (str. 45—54), pod nazivom »Stočarstvo«, prikazano je stanje u ovoj, po autoru najznačajnijoj privrednoj grani u dalmatinskom settecentu. Najviše se uzgajaju ovce i koze. Velik je problem ispaša stoke. Postoje tri vrste pašnjaka: privatni, zajednički i državni. Velik problem su novi granični odnosi i teškoće s napasnjem stoke u susjednim zemljama, Austriji i Turskoj. Sredinom XVIII. stoljeća stočarstvo je zapalo u krizu.

U petom poglavlju (str. 54—64), pod nazivom »Čovjek i društvo«, autor je s dosta uspjeha pokušao dati sliku svakodnevnog života i mentaliteta Morlaka — stanovnika Dalmatinske zagore. Vjerovanja, prehrana, liječenje, poimanje časti i junaštva, stambeni objekti itd. Sve je to prezentirano u desetak stranica, sažeto, ali vrlo čitko i dojmljivo. Svakako je za pohvalu autorovo nastojanje da proširi materiju o kojoj piše i ovim sadržajima, koji u novijoj svjetskoj historiografskoj produkciji već dugo zauzimaju značajno mjesto.

U šestom poglavlju (str. 64—72), pod nazivom »Desetina i travarina«, autor analizira glavne obveze mletačkog stanovništva prema javnim vlastima, služeći se izvornim materijalom.

U sedmom, najopširnijem poglavlju (str. 72—100), pod nazivom »Društvena struktura«, autor analizira sustav vlasti, upravu, društvene klase i staleže (plemstvo, seljaštvo), porezni sustav. Posebno je obrađen problem crkve i svećenstva. Ističe brojnost katoličkog svećenstva, značenje crkve kao feudalnog posjednika. Pravoslavna crkva je po autoru u podređenom položaju, izložena progonima i zatiranju, što znači i zatiranje srpstva i srpskog imena. Međutim, odmah nakon toga se vidi da vrhovi Pravoslavne crkve žive jednako raskošno i uz privilegije, kao i katolički visoki kler. Povremeno otežavanje položaja Pravoslavnoj crkvi sigurno je motivirano državnim razlozima venecijanske politike. Venecija pod svojom kontrolom ima vrh Katoličke crkve u svojoj državi, dok se centar srpskog pravoslavlja nalazi u inozemstvu, u Austriji i Turskoj. U ovo vrijeme nije zanemariv ni utjecaj poletne Ruske Carevine putem propagande pravoslavlja. Sasvim vjerojatno su ovo glavni motivi povremenih pritisaka na pravoslavlje, na koje se tada sigurno nije gledalo etničkim naočalama, s namjerom da se uništi srpstvo, što sugerira Stanojević. Na osnovi literature autor ističe veliku vjersku netrpeljivost, koja očito vrijedi obostrano. Sve stanovništvo spaja nevjerojatna količina praznovjerja i raznih mješavina kršćanskih i poganskih vjerovanja. Izuzetno je značenje običajnog prava. Dalmacija je u vrlo slabom ekonomskom stanju. Autor opširno analizira trgovinu i ribarstvo Dalmacije. Analizira i najčešće bolesti, malariju i povremene epidemije kuge, kao i česte nerodne i gladne godine.

U osmom poglavlju (str. 100—111), pod nazivom »Agrarni zakon«, autor je analizirao agrarni zakon providura Grimania iz 1756. koji je pokušao promijeniti stanje u dalmatinskoj poljoprivredi, uvesti red u državne prihode i rashode, definirati titulare vlasništva, podijeliti zemljišta, utvrditi državno vlasništvo, unaprijediti poljoprivrednu proizvodnju, što sve skupa nije imalo vidljivijeg efekta sve do kraja mletačke vlasti. Anarhično stanje, korupcija aparata vlasti, zloupotrebe pri naplati prihoda i dr. ostat će trajno obilježje stanja u agraru.

U devetom, posljednjem poglavlju (str. 111—119), pod nazivom »Agonija i kraj«, autor upravo prati taj daljnji razvoj i ističe da agrarne reforme samo trenutno popravljaju položaj obdarenih zemljom, a već u drugoj, trećoj generaciji, zbog dijeljenja zemljišta, ponovno se upada u bijedu. U ovom poglavlju autor se osvrnuo i na pokušaje stvaranja agrarnih akademija u Zadru i Splitu, djelatnost istaknutog Splitsanina Julija Bajamontija i fiziokratske pokušaje obnove dalmatinskog društva na temelju poljoprivrede. Rezultata nema. Autor zaključuje tekst sumornim slikama Dalmacije s kraja XVIII. stoljeća, optužujući lošu mletačku vladavinu za takvo stanje.

Što možemo na kraju reći o ovoj knjizi? Već samom svojom tematikom knjiga je posebno vrijedna, jer analizira vrijeme i prostor vrlo malo prisutan u našoj historiografiji. Stanojević je jedan od rijetkih stručnjaka koji se bavi tim područjem, a dobro poznaje i izvornu građu, poglavito mletačke arhive. To čini glavnu vrijednost ove knjige. Za svaku pohvalu je i velika važnost koju autor poklanja analizi struktura duga trajanja u dalmatinskom XVIII. stoljeću. Stanojevićev diskurs vrlo je sugestivn, ima mnogo opisa svakodnevnog života ljudi na osnovi izvora. Prisutni su neki gotovo literarni elementi, pa je u tom kontekstu malo prenaplašena upotreba pridjeva, koji tekstu daju živost, dokumentarnost i uvjerljivost, ali ga udaljavaju od znanstvenog i približavaju publicističkom diskursu. Ta pomalo pretjerana autorova ležernost dovela je i do nekih bitnih nepreciznosti u samom tekstu. Definicija prostora Dalmacije, prostora krajina, odnos pravoslavnog i katoličkog pučanstva, Morlaci i njihove značajke, sve su to teme koje zbog povremenih površnosti mogu manje upućenom čitaocu zadati mnogo poteškoća u razumijevanju samog teksta. Sve u

svemu, knjiga Gligora Stanojevića treba, prije svega, poslužiti kao izazov hrvatskoj historiografiji da ovo vrlo važno, a slabo istraženo razdoblje naše povijesti na području Dalmacije, napokon dođe u središte pažnje, jer je nemjerljivo značenje ovog stoljeća hrvatske i dalmatinske povijesti u formiranju buduće i suvremene slike južnih hrvatskih krajeva.

Borislav Grgin

PETER BURKE: GRADSKA KULTURA U ITALIJI IZMEĐU VISOKE RENESANSE I BAROKA (Städtische Kultur in Italien zwischen Hochrenaissance und Barock, Verlag Klaus Wagenbach, Berlin 1988, 221 str.)

Zvijezda britanskog historičara Petera Burkea jedna je od danas najsjajnijih na nebu povijesne znanosti. Burke (r. 1937, profesor kulturne povijesti na Emanuel College u Cambridgeu) pripada skupini povjesničara koja je učinila korak dalje u socijalnoj povijesti. U našoj su sredini, zahvaljujući svojim prevedenim knjigama, već poznati Carlo Ginzburg i Aaron Gurevič, ali su pripadnici te struje s anglo-američkog područja ostali od naših izdavača, pa i povjesničara, potpuno zapostavljeni.

Burke i ostali bave se onime što sami nazivaju antropološkom historijom, dakle historijom koja se bavi čovjekom. Nazivu bi se mogle uputiti neke zamjerke, jer koja se to historija u krajnjoj liniji ne bavi čovjekom?, ali on ipak vrlo točno upućuje u bit zanimanja spomenute grupe. Njihovo je istraživanje doista usmjereno k čovjeku, katkad pojedincu, katkad pripadniku grupe. Njih ne zanimaju gospodarske promjene same po sebi, nego im pozornost privlače posljedice tih promjena na život konkretnog čovjeka-pojedinca ili uže društvene grupe. Slično je i s društvenim promjenama koje postaju zanimljive tek kada možemo pratiti njihove utjecaje u stvarnom životu. Kulturna povijest nije za njih povijest umjetničkih djela ili razvoj stilova, nego način prihvaćanja i upotrebe umjetnosti u različitim društvenim slojevima i grupama, a možda ponajprije povijest simbola, kako to uostalom pokazuje i ova knjiga. Bilo bi pogrešno zbog toga ih optužiti da zanemaruju »veliku povijest«, historijske procese i strukturalne mijene koje su bitne za shvaćanje razvoja društva. Oni se koriste i tim saznanjima, uzajamno nadopunjujući i kontrolirajući spoznaje o sveobuhvatnim promjenama i pojedinačnim sudbinama. Zbog toga povijest u njihovim knjigama postaje najljudskijom te joj s pravom pripada naziv antropološke historije.

Već je iz naslova knjige vidljivo čime se Burke na njezinim stranicama bavi (on je, inače, autor slična djela pod naslovom »Renesansa u Italiji; socijalna povijest kulture između tradicije i otkrića«). Knjiga međutim nije izvorno djelo, nego zbirka ranije objavljenih članaka, djelomično prerađenih i dopunjenih za ovu priliku.

U uvodu autor objašnjava pojam historijske antropologije, njezin pretežno kvalitativni značaj i mikroskopsku perspektivu. Kao njezine važne ciljeve ističe pak tumačenje društvene interakcije u nekom društvu uz pomoć normi i kategorija dotične zajednice te neizbježnu analizu simbola i simboličnog. Napokon, za razliku od socijalne historije čije se teorije temelje u najvećoj mjeri na radovima Marxa i Webera, antropološka historija zasniva se na misli Emilea Durkheima. Zahvaljujući tome, ova grana historije vrlo je srodna sociologiji te je među njima katkad teško odrediti granicu.

Pišući o izvorima za svoja istraživanja, Burke upozorava na opasnost koja proistječe iz nepažljive upotrebe putopisa i dnevnčkih zapisa, u kojima ima mnogo podataka za historičara-antropologa. Putnici su bili skloni shematiziranju i prihvaćanju vjekovnih šablona, pa se tako, primjerice, u engleskih putopisaca kroz nekoliko generacija susreću iste krive i paušalne ocjene Talijana, ali su i sami stanovnici Apeninskog poluotoka u svojim dnevnicima voljeli iznositi tradicionalna mišljenja i predrasude. Slično je, uostalom, i s drugim vrstama pripovjednih izvora, a zanimljivo je da su čak i posve statistička vrela, npr. popisi stanovni-

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Društvo za hrvatsku povjesnicu

REDAKCIJSKI ODBOR
Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ivan KAMPUŠ

LEKTOR I KOREKTOR
Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:
Društvo za hrvatsku povjesnicu
Zagreb, Filozofski fakultet, Uj. Đure Salaja 3

Narudžbe šalžite na navedenu adresu

Cijena ovog broja 3.000 HRD

Izdanje časopisa sufinancira
Ministarstvo za znanost Republike Hrvatske
Hrvatski tiskarski zavod u Zagrebu -- listopad 1992.